

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО КЛАСТЕРА

Основною метою розвитку національного кооперативного руху в умовах ринкової економіки є вдосконалення діяльності та забезпечення успішного розвитку в перспективі основних його складових: споживчої, кредитної та сільськогосподарської кооперації на основі інтеграції та взаємодії.

Теоретичні та практичні аспекти ідеології, історії, тенденцій розвитку національного кооперативного руху розглядаються у наукових працях зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема І. Витановича, Ш. Жіда, М. Зібера, С. Маслова, Р. Оуена, Ф.-В. Райффайзена, М. Туган-Барановського, А. Чайнова, Г. Шульце-Деліча та інших. Широке коло питань організації діяльності різних видів кооперації досліджували В. Апопій, С. Бабенко, П. Балабан, К. Вахітов, С. Гелей, В. Гончаренко, В. Зіновчук, А. Макаренко, І. Маркіна, А. Пантелеймоненко, П. Саблук, С. Семів та ін. Проте проблема узгодженого розвитку споживчої, кредитної та сільськогосподарської кооперації в умовах докорінних змін внутрішніх і зовнішніх умов функціонування системно не розглядалася.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності та перспектив розвитку національного кооперативного руху та основних його складових: споживчої, кредитної та сільськогосподарської кооперації в умовах ринкової економіки на основі інтеграції та взаємодії.

Завданням дослідження є розробка методичного підходу до створення кластерних структур на базі кооперативного сектора економіки.

Процес глобалізації, що інтенсивно розвивається у світовій економіці, супроводжується радикальними змінами та зрушеннями в усіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, технічній тощо. Глобалізація змушує переглянути перспективи розвитку всіх галузей діяльності, провести реформи, реконструкції, спираючись на інтеграцію ресурсів, ризиків, перспектив [3]. Глобалізаційна міжнародна інтеграція передбачає створення на міжнародному, національному та регіональному рівнях таких виробничих елементів, як мережі, альянси, кластери.

Серед найбільш поширених об'єднань – кластери. Привабливість кластерів полягає в тому, що в кластер можуть об'єднуватися підприємства різних галузей діяльності: фінансів, виробництва, торгівлі, науки, аграрного сектора тощо для комплексного виконання поставлених завдань при збереженні незалежності кожного об'єкта. Кластер – це група близьких, географічно пов'язаних компаній і організацій, які співробітничать в конкретному виді бізнесу і характеризуються спільністю напрямків діяльності та взаємодоповненням один одного [3, с. 59]. Кластеризація через принципи одночасної кооперації і конкуренції сприяє зростанню продуктивності праці завдяки можливості посилення процесу спеціалізації та розподілу праці між підприємствами, збільшенню обсягу інформації та ідей для обміну між підприємствами, стимулюванню конкуренції і інновацій, зниженню витрат на одиницю продукції та збільшенню прибутковості організацій-членів, що є економічним ефектом кластера [3].

В Україні процес кластеризації розпочався 1997–1998 рр. створенням першого кластера на Поділлі, пізніше - на Прикарпатті та Поліссі, які об'єдналися в Асоціацію «Поділля Перший» [4, с. 30]. В Асоціацію входять будівельний, швейний, туристичний кластери та кластер зеленого туризму. Найбільше кластерів створено в Хмельницькій області. Одним із можливих варіантів об'єднання зусиль може бути створення кластера на базі кооперативного сектора економіки.

Ще з часів Радянського Союзу у сфері виробництва функціонували масштабні об'єднання, що нагадують сучасні кластери, але під час розпаду СРСР всю налагоджену систему виробництва та зв'язків було втрачено. Одним із таких об'єднань, що за своєю організаційною структурою нагадують кластер, була система споживчої кооперації, до якої входили галузі промисловості, заготівель, оптової та роздрібною торгівлі, ресторанного господарства, будівництва, фінансів, освіти, сфери послуг, що об'єднувались у Центроспілку СРСР.

Економічний аналіз розвитку різних видів кооперації, проведений нами, засвідчив не тільки наявність цілого ряду невирішених проблем, але і неузгодженість, конкуренцію між різними видами кооперації на регіональному рівні, що створює додаткові труднощі в їх розвитку, знижує конкурентоспроможність і послаблює конкурентні позиції їх організацій у боротьбі з підприємствами інших форм власності за розширення сегментів ринку.

На нашу думку, кластерні структури, побудовані на базі трьох основних видів кооперації будуть відрізнятися відкритим членством, соціальними цінностями, довірою між учасниками, комплексним виконанням задач [3, с. 155], що сумісно із кооперативними принципами та визначає доцільність об'єднання кооперативних підприємств у кластери.

Національний кооперативний рух є стратегічно важливою складовою розвитку суспільства, однак складне фінансово-економічне становище цієї сфери в умовах переходу економіки України до ринку не стимулює державу та суб'єктів підприємницької діяльності інвестувати кошти в його інноваційний розвиток. Одним із напрямів підвищення конкурентоспроможності всіх видів кооперації України стає створення кластера, який на регіональному рівні зможе об'єднати матеріальні, грошові та трудові ресурси всіх видів кооперативів. Оскільки кластери підвищують інноваційну діяльність, продуктивність праці та рентабельність саме малих і середніх підприємств, які є основою кооперативного руху України, то, можна припустити, що кластеризація для кооперативного сектора економіки є природним, еволюційним процесом поступального розвитку.

У статті аналізується можливість об'єднання трьох основних видів кооперації: споживчої, кредитної та сільськогосподарської на національному та регіональному рівнях у кластери (рис. 1).

Рис. 1. Модель регіонального кооперативного кластера України

За С.І. Соколенко у загальному вигляді процес створення кластера включає в себе кілька етапів [3, с. 193]:

1. Ідентифікація (виявлення ринкових можливостей для створення кластерів і аналіз місцевої економіки);
2. Дослідження (оцінка ринкових можливостей, аналіз кластерної значимості проекту, конкретизація деталей для розробки плану розвитку);
3. Організація (підбір і об'єднання учасників);
4. Спеціалізація (складання угод про співпрацю, що включає умову фінансування, розподіл ризиків, визначення прав власності й інше);
5. Реалізація (виконання проекту).

У якості першого етапу у процесі організації кооперативного кластера ми пропонуємо здійснити аналіз основних показників діяльності кредитної, споживчої та сільськогосподарської кооперації за допомогою методу кластер-аналізу, зокрема Евклідової відстані між об'єктами дослідження.

Для побудови кластера ми застосували метод дендритів та побудували дендограму, по вертикалі якої відкладаються значення міжкластерних відстаней, між якими виникло об'єднання, а по горизонталі – об'єкти сукупності. Для побудови кластера кооперативного сектора економіки України

в роботі пропонується використати розрахунок Евклідової відстані, що характеризується геометричною відстанню в багатовимірному просторі та не залежить від типу запису даних, які характеризують об'єкти.

Для проведення дослідження зв'язків і ознак подібності між кредитною, споживчою та сільськогосподарською кооперацією, метою яких є визначення можливості їх об'єднання в кластери, ми провели анкетування відповідних підприємств у Чернігівській і Полтавській областях. Для обробки даних і отримання результатів об'єднання ми застосували комп'ютерну програму Statistica 6.0. Графічна інтерпретація розбиття сукупності досліджуваних елементів на кластери у вигляді дендограми за допомогою використання Евклідової відстані зображена на рис. 2.

Дендограма для 14 змінних.
Метод повного зв'язку
Евклідова відстань

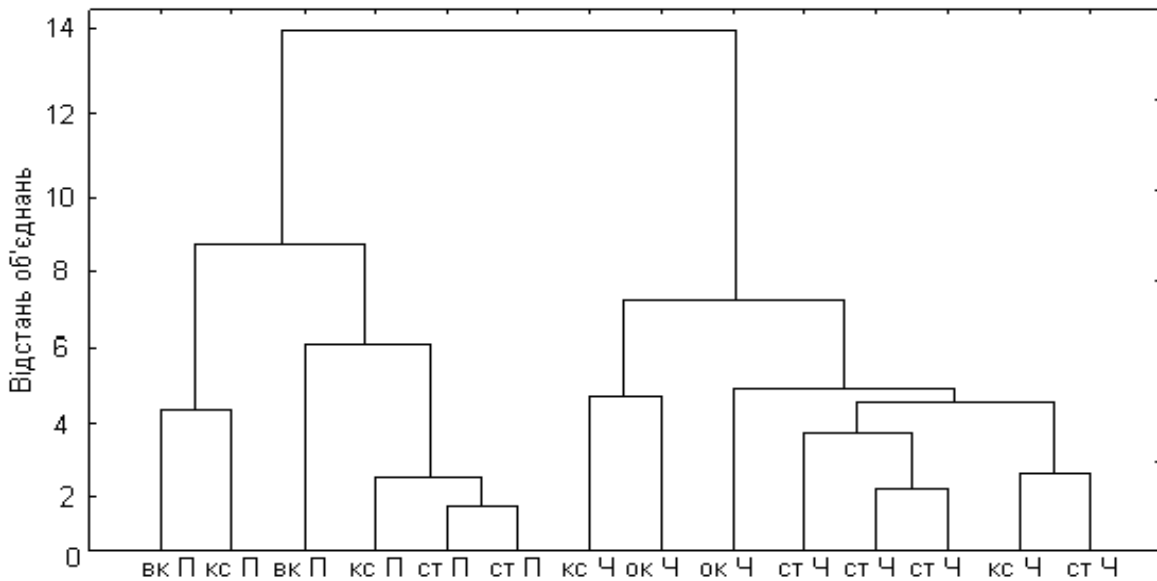

Рис. 2. Графічна інтерпретація розбиття сукупності досліджуваних елементів на кластери за допомогою використання Евклідової відстані:

- вк П – виробничий кооператив Полтавської області;
- кс П (Ч) – кредитна спілка Полтавської (Чернігівської) області;
- ст П (Ч) – споживче товариство (спілка) Полтавської (Чернігівської) області;
- ок Ч – обслуговуючий кооператив Чернігівської області.

З рис. 2 видно, що ламані дендрити утворюють два великих кластери: вк П – ст П та кс Ч – ст Ч, у яких по черзі об'єднані кооперативні підприємства, що суттєво відрізняються лише географічним розміщенням підприємств Чернігівського та Полтавського регіону, які у подальшому можуть об'єднатись у кластер на національному рівні.

Другим етапом у процесі побудови кооперативного кластера буде діагностика можливостей і загроз для новоствореного кластера. Для діагностики кластера, оцінки можливостей і загроз його розвитку й аналізу кластерної значимості та ступеню їх підтримки найбільш вживаним у практиці аналізу є експертний метод – SWOT-аналізу [1].

У процесі аналізу методом експертних оцінок визначаємо важливість події або фактора за п'ятибальною шкалою, а також виявляємо силу можливостей і загроз кооперативного кластеру. Експертну оцінку здійснювали 15 осіб, що, за результатами розрахунків, відповідає достатньому ступеню довіри.

За результатами проведеної бальної оцінки, найбільше впливають на організацію та функціонування кооперативного кластера сильні сторони (129 балів), зокрема такі: наявність матеріально-технічної бази, робочої сили, економія витрат, наявність обігових коштів та інвестиційних ресурсів, ефективний менеджмент, ефект синергії між споживчою, кредитною та сільськогосподарською кооперацією та наявність діючої інфраструктури кооперативного сектора економіки. Найменше впливають на діяльність кластера зовнішні загрози (91 балів), найзначніші з яких – криза фінансового ринку України, низький експорт продукції та послуг, відсутність

законодавчої бази кластерів, недосконалість податкового законодавства, складнощі в отриманні фінансових ресурсів, низька купівельна спроможність населення, високі відсоткові ставки за кредитами та порівняно незначні строки кредитування.

Щоб визначити взаємозв'язки між можливостями, загрозами та внутрішнім середовищем кооперативного кластера, в дослідженні пропонується побудувати загальну матрицю SWOT-аналізу та розрахувати суму в усіх полях загальної матриці.

Розрахунки показують, що регіональний кооперативний кластер знаходиться в полі СМ – «сильні сторони – можливості» (найбільша сума балів – 275). Тобто розвиток кооперативного кластера та його структурних одиниць повинен бути спрямований на утримання та зміцнення своїх позицій за рахунок сильних сторін. Досить важливо звернути увагу на слабкі сторони (118 балів), їх слід намагатися подолати за рахунок сильних сторін, оскільки поле СЛМ – «слабкі сторони – можливості» є в зоні ризику, відхилення від поля СМ на 11 балів.

Найбільш значними можливостями є глобалізація, вступ до СОТ, співпраця з МКА, місцевими та державними органами влади, збільшення інвестицій та ін.

Отже, другий етап організації кооперативного кластера включає результати SWOT-аналізу організації кооперативного кластера в регіоні, передумов і умов розвитку кластерів на регіональному рівні.

Третій етап – формування організаційної структури, визначення функцій розподілу праці між структурами-учасниками, налагодження кооперативних зв'язків, забезпечення виконання проектів і заохочення інвестицій. Нами пропонується організаційна структура кооперативного кластеру, орієнтована на економічну співпрацю та збереженням соціальної направленості кооперативної діяльності у відповідності до кооперативних принципів та цінностей (рис. 3).

На даному етапі створення кластеру доцільно підібрати групу лідерів та визначити фасилітатора – організацію, що сприяє розвитку кластера та відповідає за формування початкової групи лідерів і призначення голови. В ролі фасилітатора кооперативного сектора економіки України, як уже зазначалося вище, може виступити система споживчої кооперації, оскільки вона є найбільш організаційно структурованою, а також включає наукову галузь, яка необхідна при створенні кластерів для проведення науково-дослідних робіт.

На четвертому етапі – спеціалізації – передбачається укладання угод про співпрацю (умови фінансування, розподіл ризиків, визначення прав власності серед учасників тощо).

Останнім етапом пропонованої нами методики буде розрахунок економічного ефекту від створеного кластера, тобто етап реалізації кластера. На нашу думку, для цього можна скористатися методикою розрахунку ефекту інтеграційних процесів С.Г. Іткулова [2], яка базується на розрахунку додаткового ефекту від утворення кластера.

Загальний додатковий ефект (величину додаткового прибутку) від утворення кластера ми можемо розрахувати як різницю між сумою додаткових результатів та сумою додаткових витрат по всіх галузях кластера разом (формула (1)):

$$\Delta DE_k = \left(\sum DP_{k_n} - \sum DB_{k_n} \right) \quad (1)$$

де ΔDE_k – додатковий ефект від утворення кластера, тис. грн.

Слід, однак, врахувати, що проект утворення кластера доцільно застосовувати, якщо додатковий ефект діяльності від утворення кластера має позитивний результат, тобто ефект від утворення кластера повинен перевищувати сумарний ефект діяльності підприємств галузей при використанні тих самих ресурсів без утворення кластера. Отже, додатковий ефект можна розглядати як мотивацію створення кластера для окремої галузі – локальний ефект.

ЕКОНОМІКА РЕГІОНОВ

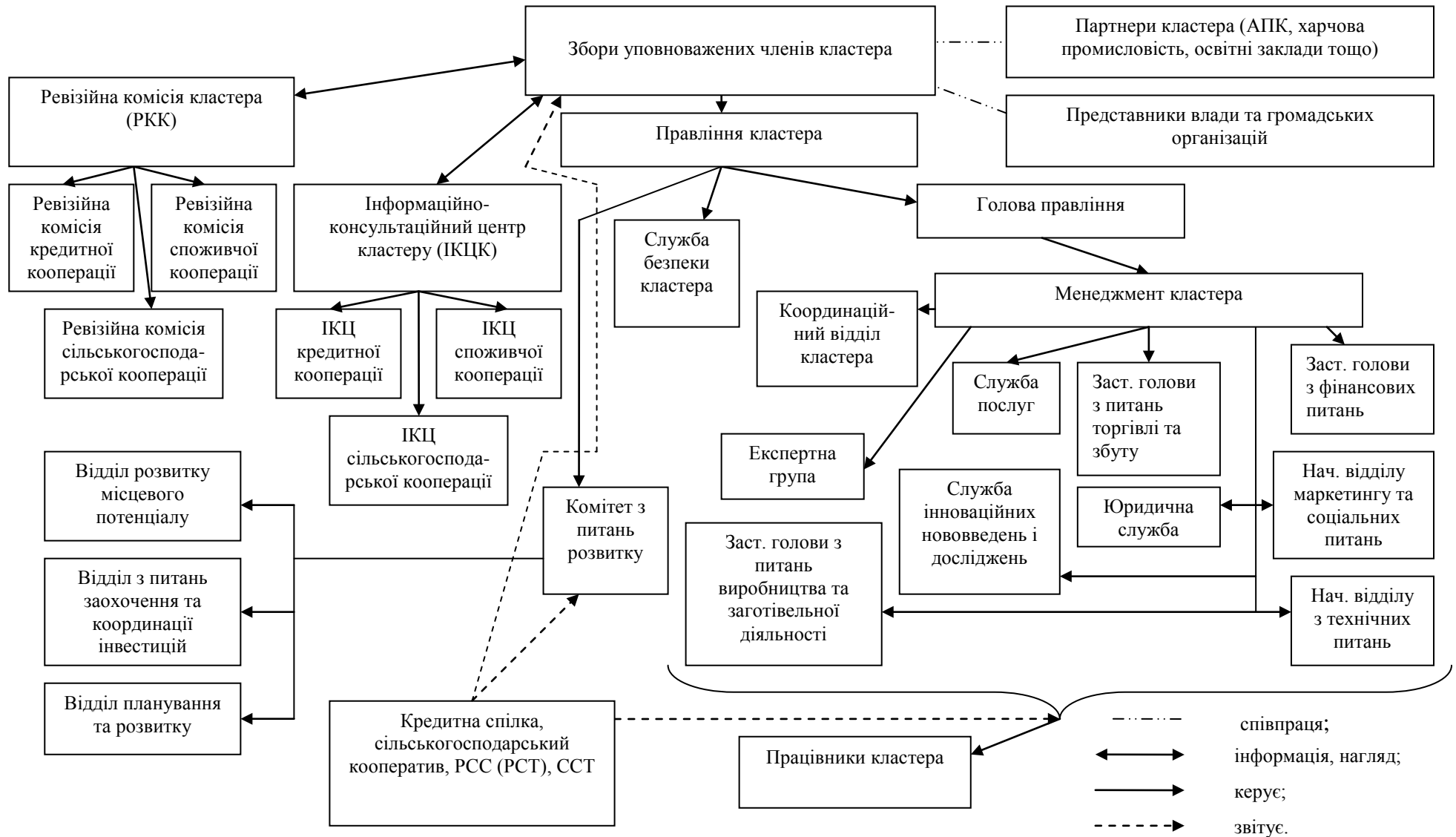

Рис. 3. Пропонована модель організаційної структури кооперативного кластера

ЭКОНОМИКА РЕГИОНОВ

Ефективність об'єднання окремих видів кооперації у кластери збільшується за рахунок ефекту синергії. Він розраховується як різниця між сумою ефектів підприємств галузей після утворення кластера і сумою ефектів підприємств галузей до його утворення (формула (2)):

$$E_{c_k} = \sum \Delta DE_k - \sum \Delta DE_n, \quad (2)$$

де E_{cn} – синергетичний ефект між організаціями-учасниками кластера, тис. грн;
 $\sum \Delta DE_k$ – сума додаткових ефектів від утворення кластера всіма організаціями-учасниками, тис. грн;
 $\sum \Delta DE_n$ – сума додаткових ефектів від використання ресурсів всіх організацій-учасників без утворення кластера, тис. грн.

Причому, прибуток від діяльності підприємств галузей в умовах кластера повинен перевищувати прибуток від діяльності підприємств галузей при використанні тих самих ресурсів без утворення кластера.

Політика підтримки кластерів у регіоні, яка буде базуватися на комбінації зусиль кооперативних, підприємницьких і фінансових структур, з одного боку, а також державних і органів влади – з іншого, може бути дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності, інвестиційного потенціалу й економічного росту регіону, створюючи умови для залучення іноземних інвестицій, розвитку малих й середніх підприємств регіону, підвищення освітнього рівня широкого кола підприємців, створення міцного сегмента мережних структур тощо.

На наш погляд, при підтримці органів влади та місцевого самоврядування створення кооперативного кластера на регіональному рівні допоможе вирішити безліч проблем не лише економічного, а й соціального характеру, зміцнюючи стійкість і економічну незалежність регіонів, що так необхідно в умовах ринкових перетворень і глобалізації. Кооперативні кластери, крім того, сприятимуть підвищенню ролі кооперативного сектора економіки в житті суспільства, інноваційної привабливості регіонів, росту продуктивності та рентабельності малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, що одночасно підвищить реальні доходи та рівень обслуговування сільського населення.

Література

1. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров [Электронный ресурс] / Колошин А., Разгуляев К., Тимофеева Ю., Русинов В. – Режим доступа : http://www.politanaliz.ru/articles_695.html. – Заглавие с экрана.
2. Иткулов С. Г. Развитие интегрированного кооперативного сектора экономики: теория, методология, практика : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Иткулов Салават Гильмишарифович. – Новосибирск, 2009. – 329 с.
3. Соколенко С. І. Виробничі системи глобалізації: Мережі. Альянси. Партнерства. Кластери: Український контекст / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 645 с.
4. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах : [посібник з кластерного розвитку]. – К, 2006. – 38 с.

Рецензент д.э.н., профессор Шимановская-Дианич Л.М.